

Földváry Miklós István

Katalónia és Mallorca ordináriuskönyvei és jelentőségük a normatív liturgikus szövegek kiadásában*

Míg a fennmaradt magyarországi ordináriuskönyvek s más normatív liturgikus szövegek kiadásán dolgoztam, szándékomban állt képet alkotni ezek általános történetéről és tipológiájáról is. Szintézisre törekvő, elméleti érdeklődésem kivül erre azért is volt szükség, mert az ismert magyarországi források kései és szórványosak, így önmagukban nem teszik lehetővé, hogy rekonstruáljuk a középkori magyar egyházakban használt rubrikális szövegek teljes történetét és rendszerét, illetve megállapítsuk jellegzetességeiket. A nemzetközi és tág időkeretet magába foglaló kitekintés ezért elengedhetetlennek bizonyult, a normatív liturgikus szövegek teljes korpusza azonban —beláthatatlan terjedelme miatt— nem szolgálhatott referenciaként. Ezért a következőképpen jártam el. Az összes ismert magyarországi forrást tekintettem a kutatás egyik alkotórészenek, a modern korban megjelent, lehetőleg összes kiadott ordináriust s számos más normatív liturgikus szöveget a másoknak, végül harmadikként egy tetszőleges, Magyarországtól lehetőleg távoli régió forrásait dolgoztam föl.¹

Földváry Miklós István (Gödöllő) középkorkutató, liturgiátörténész, az ELTE BTK Latin Tanszékének és a LFZE Egyházzene Tanszékének oktatója.

Személyes kapcsolatokon túl² azért választottam Katalónia és Mallorca egyházmegyéit, mert míg Németalföld, a mai Németország, Franciaország és Nagy-Britannia gyakorlatáról számos jó minőségű szövegközlés tanúskodik és Skandináviából is elég forrás áll rendelkezésre, addig Közép-Európa, Itália és Ibéria egyházi élete ebben az összefüggésben szegényesen dokumentált.³ Az utóbbi

* A tanulmány az OTKA K 78680 projektjének keretében készült, megjelenésekor a szerző Boilyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

¹ FÖLDVÁRY Miklós István: *Rubrica Strigoniensis. A középkori Esztergom liturgiájának normaszövegei*. PhD-értekezés, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktoriskola, Ókortudományi Program 2008. — Id. a világhálón (angol nyelvű összefoglalóval) http://latin.elte.hu/munkatarsak/FM_files/disszertacio.shtml, különösen az I. rész és a bibliográfia.

² Köszönet illeti Déri Balázst a tanulmányút előkészítéséért és közben nyújtott segítségéért, valamint Gabriel Seguí i Trobat (Lluc), Miquel dels Sants Gros i Pujol (Vic) és Marc Sureda (Girona) kollégáimat értékes együttműködésükért.

³ Világosan kiderül ez az arányeltolódás Anton HÄNGGI: *Der Rheinauer Liber Ordinarius* (Zürich Rh 80, Anfang 12. Jh.). Universitätsverlag, Freiburg 1957. (Spicilegium Friburgense 1) bibliográfiájából, amely a származási helyüknek megfelelő mai államok szerint rendszerezi a forrásokat. Aimé-Georges MARTIMORT: *Les "Ordines", les ordinaires et les cérémoniaux*, Brepols, Turnhout 1991. (Typologie des sources du moyen âge 56) bibliográfiája szerzetesrendek, illetve városok szerint rendezett bibliográfiájában is jól megfigyelhető ugyanez. A jelenség okát Dél-Európában abban látom, hogy a XX. században is erős, folytonos egyházi befolyás és a kései szekularizáció miatt itt nem érvényesült olyan szintű liturgiátörténeti reflexió, amilyen a középkori katolicizmustól gyökeresen elszakadt protestáns területeken vagy a korán laicizálódott Franciaországban. Az egykori szocialista

területen végzett kutatás ezért nemcsak közvetlen céljaimat szolgálta, hanem hozzájárulhatott az európai összkép jobb megismeréséhez.

Az elemzés legfőbb tanulsága többek közt⁴ az volt, hogy e szövegeket dinamikusan, azaz történeti folyamatok részeként s egymással való kölcsönhatásukban érdemes vizsgálni. Az egyes források kiadásánál és értelmezésénél tekintettel kell lenni mind a korábbi, mind a későbbi rokon forrásokra, a szöveget pedig nem szabad egy meghatározott kor és állapot végleges termékének tekinteni, hanem el kell különíteni kronológiai és ennek megfelelő tartalmi rétegeit. Az így földolgozott források azután árnyalni képesek az ordináriusok történetéről és tipológiájáról általánosságban kialakult képet.⁵ Remélem, hogy következtetéseim hasznosan bővítik és finomítják majd az előző évtizedek kutatói által lefektetett alapokat, és hogy új szempontokkal szolgálnak az ordináriusokkal foglalkozó kollégák munkájához.

A katalán és mallorcai ordináriusok, helyi kifejezéssel *consueták*⁶ kutatója abban a szerencsés helyzetben van, hogy gyakran ugyanannak a templomnak vagy egyházi körzetnek több rokon kódexét hasonlíthatja össze. Egyetlen szöveg több, egykorú változata mellett rendelkezünk szövegekkel, amelyek egymással közvetlen vagy közvetett leszármazási viszonyban állnak, illetve adaptációkkal, amikor egy kisebb templom alkalmazza a fölérendelt székesegyház ordináriusát saját viszonyaihoz, vagy különböző szempontok szerint kivonat, esetleg fordítás készül a püspöki szék könyvéből.

Jómagam sorrendben Lluc, Palma de Mallorca, Barcelona, Vic és Girona könyvtáraiban és archívumaiban folytattam kutatásokat.⁷ A források a nevezett egyházakból, valamint Tarragonából és Seu d'Urgell-ből származtak, egy

tömbben nyilvánvalóan az egyházi tudományok hátrányos helyzete vetette vissza a kutatást. Katalóniában újabban megélénkült a liturgikus szövegek iránti érdeklődés az *Institut d'Estudis Catalans* által kiadott *Miscel·lània Litúrgica Catalana* sorozatnak köszönhetően.

⁴ Az elemzés másik fontos tanulsága a rubrikális terminológia helyi változataival van kapcsolatban, ez egy másik tanulmány tárgya lehetne.

⁵ Ld. elsősorban Edward FOLEY: „The « Libri Ordinarii ». An Introduction”, *Ephemerides Liturgicae* CII (1988) 129–137; MARTIMORT *op. cit.*; Éric PALAZZO: „Les ordinaires liturgiques comme sources pour l'historien du Moyen Age. A propos d'ouvrages récents”, *Revue Mabillon* LIV (1992) 233–240; idem: *Histoire des livres liturgiques. Le Moyen Age. Des origines au XIIIe siècle*. Beauchesne, Paris 1993. 228sqq.

⁶ A műfaj jellemző latin megnevezése a régióban az *ordinarius*. A *consuetá* az egész Ibér-félszigeten elterjedt, de a középkorban vulgáris terminusnak tekinthető. A késő középkorban és a kora újkorban egyre inkább polgárjogot nyer a hivatalos nyelvhasználatban is. Az ordináriusok mellett *consuetának* nevezték a halotti évfordulókhoz és alapítványokhoz kötődő előjegyzéseket tartalmazó könyvet, továbbá egészen a XX. századig a helyi templomi szokásokról, mindenekelőtt a processziók rendjéről szóló füzeteket. Félreértés forrása lehet, hogy a késő középkorban katalán területen a rituále megjelölése *ordinarium* (ugyanaz spanyol vidékeken legtöbbször a *manuale* címet viseli).

⁷ A részletesebben tárgyalt forrásokra alább, a megfelelő helyen hivatkozom. A katalán liturgikus kéziratok jegyzékéhez ld. José JANINI: *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España II. Aragón, Cataluña y Valencia*. Ediciones Adecoa, Burgos 1980. (Facultad Teológica del Norte España. Sede de Burgos 38/2), a nyomtatványokhoz Antonio ODRIÓZOLA: *Catálogo de libros litúrgicos, españoles y portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*. Museo de Pontevedra, Pontevedra 1996.

valladolídi monasztikus konszuetúdó⁸ pedig a térségen kívülről került Gironába. Lluc egy Mallorca hegyei között fekvő Mária-kegyhely, amelynek könyvei a palmai székek ordináriusaival egyértelmű kapcsolatban állnak. Barcelona székesegyházának legalább négy vagy öt ordináriusából számos töredék maradt fenn, amelyek ma egyetlen, folyamatos kódexként katalogizált kolligátumban találhatók meg teljesen rendszertelenül. Tarragona egykori ordináriusának két változatához jutottam hozzá, amelyek azonban nyilvánvalóan föltételeznek egy további, közös őst. Vicből egy meglehetősen korai forrás, valamint jóval későbbi leszármazottjának két változata áll rendelkezésünkre. Seu d'Urgell ordináriusai közül egyetlen példányt ismerünk, de az —korai dátuma és annak megfelelő, archaikus jellege miatt— kiemelkedően fontos. Gironában összehasonlítható a székesegyház ordináriusa és egy neki alárendelt társaskáptalan ordináriusának két, időben egymásra következő változata. Végül hasznos referenciát jelentenek a Tridenti Zsinat utáni korból származó, kora újkori ordináriusok és egyes középkori, de az ordináriusok műfajába nem sorolható liturgikus könyvek, amelyek sokszor mégis ordináriusként, vagy consuetaként szerepelnek a katalógusokban.⁹ Az alábbiakban csak azokra a példákra térek ki, amelyek a kódexek kölcsönhatását, hagyományozását, egymást kiegészítő jelentőségét szemléltetik.

Tarragona

Tarragona a korai katalán egyházszerkezet egyedüli érseksége volt.¹⁰ Két ismert ordináriusát¹¹ a kutatók egyaránt a XIV. századra datálják, amelyet ezen a területen a teljesen kialakult ordináriusok klasszikus korszakának tekinthetünk. De kivitelezésük már első pillantásra elárulja, hogy nem az érett ordináriusok közvetlen rokonai. Míg az utóbbiak rendszerint nagyalakú, kéthasábos, textuális írással készült, terjedelmes és részletező kódexek, addig a két tarragonai forrás kisebb méretű, vázlatosabb és dísztelenebb. Jellemző az is, hogy a klasszikus katalán ordináriusok sajátos, helyi rubrikás terminológiát, és a költőiséget kerülő, precíz nyelvezetet használnak. Tartalmukban uralkodnak a liturgikus tételek kezdetei, de kifejtett ceremoniális (a szertartások drámai megvalósítását

⁸ *Consuetudines monasterii sancti Benedicti Valisoletani saeculi XV.* Girona, Biblioteca Pública del Estado Ms. 108.

⁹ Pl. ilyenek *Consueta antiqua*. ACM Ms. 3403; Joan FONT I ROIG: *Consueta de sagristia de la Seu de Mallorca*. 1511. Palma de Mallorca, Arxiu Capitular de Mallorca Ms. 3400 (olim A. LXXVI, T. I, núm. 2.); *Responsoriale-Processionarium saeculi XVI*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya Ms. 903; *Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necessariis secundum ritum alme sedis Maioricensis*. Ioannes Ioffre, Valencia 1516; *Dominicale et feriale novum Gerundense* 1571. Arxiu Capitular Ms. 928; *Consueta abbatiae collegiatae sancti Felicis Gerundensis* 1669. Girona, Biblioteca de Seminari — Arxiu Diocesà S.F.Gi. 151.

¹⁰ *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya I–III*. Generalitat de Catalunya — Edition Claret, s. l. 1998–2001.

¹¹ *Consueta de Tarragona saeculi XIV*. Barcelona, Arxiu de la Catedral Ms. 138. és *Consuetudines Sedis Tarraconensis post 1340*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya Ms. 276.

leíró) és direktoriális (azaz naptári kérdésekkel foglalkozó) részleteket is bőven tartalmaznak. Ugyanakkor hiányoznak vagy háttérbe szorulnak bennük a szimbolikus kommentárok és a közösség (a székes- vagy társaskáptalan) közös életére vonatkozó rubrikák.

A két tarragonai ordinárius szerkezeti rokonsága nyilvánvaló, és szövegük is nagymértékben egyezik. Az egyiket, a katalán nemzeti könyvtár példányát tartják későbbinek,¹² az utóbbit, a barcelonai katedrális archívumának példányát korábbiának. E datálást nincs módomban fölülbírálni, de ha el is fogadjuk, legföljebb a konkrét kéziratokra, és nem a szövegek eredeti megfogalmazására vonatkozik. Az előbbi forrás ugyanis szerkezet, tartalom és nyelvhasználat szempontjából mutatkozik archaikusabbnak, míg az utóbbit objektív liturgia-történeti tények alapján kellene korábbiának tartanunk. A nemzeti könyvtár példánya nem ádventtel, hanem karácsony vigíliájával kezdődik. Hogy ez a korábbi megoldás, azt a nyilvánvaló párhuzamokon kívül megerősíti, hogy mindkét ordinárius szanktorálját Szent István protomártír nyitja, ami csakis a karácsony időpontjával való harmonizáció következménye lehet. Ezért szerkesztői újítás, hogy az archívum példányának temporáléja már az ádventtel kezdődik. A nemzeti könyvtár példányának megfogalmazása preskriptív, helyenként emelkedett; az archívum példányának egyszerűbb nyelvezete kerüli ezeket a stílusjegyeket. A nemzeti könyvtár kódexében szerepelnek szimbolikus magyarázatok és a közös életre vonatkozó bekezdések, amelyek az archívum példányának egyébként változatlan szövegéből kimaradnak. Mégis a nemzeti könyvtár példánya az, amelyben megtalálhatók egyes újabb, XIII. századi ünnepek, mint például Úrnapija vagy Assisi Szent Ferencé, míg az archívum egyébként is korábbiak tartott példányában ezek nem szerepelnek.

A kodikológiai és liturgia-történeti, külső kronológia ellenére tehát fontos figyelembe venni az ordináriusok műfajának történetéhez kapcsolódó, belső kronológiát, amelynek jelölői nyelvi, tartalmi és szerkezeti természetűek. Ezek alapján egyértelműen a nemzeti könyvtár példánya az archaikusabb. Az elmentmondás úgy oldható föl, ha föltételezzük, hogy a két ismert kódex egy vagy több közös őstől függ. Az egyik sértetlenül megtartotta a közös ős szerkezetét, tartalmát és nyelvezetét, de újabban bevezetett ünnepek anyagával bővítette. A másik modernizálta a közös őst a korszerűtlennek ítélt nyelvezet és tematika mellőzésével és a szerkezet enyhe átalakításával, de elmulasztotta

¹² Az Ms. 276. kódexhez kapcsolódó szakirodalomból ld. Amadeo J. SOBERANAS: „Un manuscrito tarraconense: La « Consueta » del arzobispo Ximeno de Luna (1317–1327)”, *Biblioteconomía* XVII (1960) 37–41; Andrés Tomás ÁVILA: „Consueta de la Catedral de Tarragona escrita por Pedro Figuerola (1369)”, in *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300–1700)*. Diputación Provincial de Tarragona, Tarragona 1963. (Instituto de Estudios Tarraconenses Ramón Berenguer IV. Sección de Arqueología e Historia 28); Antoni PLADEVALL — Josep M. PONS GURI: „Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII–XVIII”, in *II Congrés litúrgic de Montserrat III. Secció d'història*. Monestir de Montserrat, Montserrat 1967. 103–159; Francesc BONASTRE I BERTRAN: „Formes tròpiques al ms. 276 de la Biblioteca de Catalunya”, *Bulletín Arqueológica* IV (1971–1972) [Estudis dedicats a la memòria de mossèn Joan Serra i Vilaró] 323–338.

kiegészíteni az újabb ünnepekkel. A közös ős szerkezete, nyelvezete és tartalma tehát a nemzeti könyvtár példányához állt közelebb, de liturgikus anyaga az archívum példányának felelt meg. A tarragonai szék első ismert ordináriusának rekonstrukciójához a két forrás összevetésén keresztül vezet az út. Az így rekonstruált szöveg nem a XIV. század tanúja, hanem —a teljesebb európai kontextus alapján— a XII. vagy a kora XIII. század rubricisztikájáról árulkodik. Két, alább idézendő, XII., illetve kora XIII. századi katalán forrással összevetve azoknál is archaikusabbnak bizonyul, így a fennmaradt kéziratok kora ellenére az ordináriusok korai történetéhez tartozik.

Vic, Seu d'Urgell

Az említett két, XII–XIII. századi kódex ma a vici püspökség könyvtárának tulajdona, mindkettő tanulmányozható modern kiadásban is. Az egyik a vici,¹³ a másik a Seu d'Urgell-i székesegyháznak volt ordináriusa.¹⁴ Kisebb méretű és rövidebb, textuális írású kódexek. Terminológiájuk tartalmazza ugyan a térség későbbi, kifejlett szakszókinsének néhány, kevésbé jellegzetes elemét, de negatív módon tanúskodnak arról, hogy ez a szakszókins kialakult formájában csak a XIV. századtól létezik. Megfogalmazásuk kevésbé retorikus, mint a fentebb föltételezett, ősi tarragonai ordináriusé, de helyenként még előkelő. A liturgikus kommentárok a tarragonai szöveghez képest visszább szorulnak, a közös életre vonatkozó részek egészen eltűnnek bennük. Szerkezetük az egyházi év rendhagyó napjainak ordóiból áll össze, ezekhez illeszkednek esetlegesen, nem minden napra kiterjedően az év további szertartásai.

Szintén e püspökség könyvtára őrzi a vici székesegyház XV. századi ordináriusának két példányát. A két kódex szövege majdnem azonos, kiállításuk viszont erősen különbözik. Míg az egyik a klasszikus, nagyalakú, reprezentatív, színes és kétkolumnás kéziratok közé tartozik,¹⁵ a másik egy kurzív írású,¹⁶ mindenfajta tagolást vagy kiemelést nélkülöző jegyzet benyomását kelti. Bizonyosan ez a későbbi, mert az előbbi ordinárius számos marginális kiegészítése már a főszöveg részeként olvasható benne. Hogy nem mindegyik, az valószínűleg annak köszönhető, hogy idővel külön életet élhetett a két dokumentum. Egyébként a kurzív írású jegyzet meglehetősen híven követi mintáját, ahhoz képest tartalmi vagy nyelvi újdonsággal nem szolgál.

¹³ Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic Ms. 134. (egy kolligátum harmadik, utolsó része) = Miquel dels Sants GROS i PUJOL: *El „Liber consuetudinum Vicensis Ecclesie” del canonge Andreu Salmúnia — Vic, Museu Episcopal, MS. 134 (LXXXIV)*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1996. (Miscel·lània Litúrgica Catalana 7).

¹⁴ Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic Ms. 131. = Miquel dels Sants GROS [I PUJOL]: „La consuetudina antiga de la Seu d'Urgell (Vic, Mus. Episc., Ms, 131)”, *Urgellia* I (1978) 183–266. (Vic, ABE Ms. 131.).

¹⁵ *Consuetudine ecclesie Vicensis 1447*. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic Col. 31/18.

¹⁶ *Consuetudine ecclesie Vicensis post 1447*. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic Col. 31/19.

A három vici könyvet összevetve két fontos megállapításra juthatunk. Az egyik, hogy a XIII. századi szöveg teljes mértékben független a XV. századitól. Ez azt jelenti, hogy bár maga az egyházmegyes rítus alapvetően változatlan maradt, a katalán ordináriusok klasszikus korszakában a szerkesztők nem a régi könyveket bővítették vagy szerkesztették át, hanem teljesen új kodifikációra került sor egy nyelvi, tematikailag, szerkezetileg és külső kialakításában is új könyvtípus keretei között.

A másik megállapítás a XV. századi vici ordinárius kurzív példányából vezethető le. Ez a kézirat, amelyet, mint említettem, a gyakorlatban szinte használhatatlanná tesz, hogy sem tagolások, sem kiemelések nem segítik a benne való tájékozódást, de amely mégis tisztázata használhatóbb elődjének, az ordináriusok másolásának átmeneti szakaszára világít rá, mintegy annak médiuma. Legalább ebben az esetben úgy látszik, de talán más körülmények között is igaz, hogy a tényleges használatra szánt, textuális könyvek újabb redakcióját kurzív írású mintapéldányok készítették elő. Ezeket valószínűleg nagyobb liturgikus és nyelvi kompetenciával bíró szakember készítette, egybedolgozva a régebbi példányt és annak utólagos kiegészítéseit, majd ezt a „szakértői” példányt bízták a hivatásos szkriptor gondjaira. Ez magyarázhatja a textuális írású kódexek számos, csak kurzív előzményből levezethető íráshibáját, félreolvasását is.

Az archaikus, XII–XIII. századi ordináriusokkal kapcsolatban egy szerkezeti jelenséget emelek ki. A katalán térség jellegzetes vonása, hogy a karácsony nyolcadába eső ünnepeket a liturgikus könyveknek nem a temporáléja, hanem a szanktoráléja tartalmazza. Ez a megállapítás a XV. századi, vici ordináriusok esetében nem igaz. A XIII. századi ordinárius viszont mindkét helyen hozza a kérdéses szenteket. Tekintve, hogy a legkorábbinak ítélt, tarragonai változat a klasszikus katalán szerkesztést követi, és ehhez alkalmazkodik még az 1496-os, nyomtatott vici misszále¹⁷ is, a XV. századi vici ordinárius formabontása újítás, amelynek előzménye a XIII. századi ordinárius következtlen kísérlete arra, hogy a kérdéses ünnepeket a temporáléba helyezze át. Mivel az 1496-os misszále szerkezete közelebb áll a tarragonai megoldáshoz, arra gondolhatunk, hogy a liturgikus könyvkultúra XIV. századi reformja nem terjedt ki minden könyvtípusra, hanem csak az ordináriusokat érintette. Ez egybevág azzal a megfigyeléssel, hogy az ordináriuskönyvek kifejlett, klasszikus típusa a XIII. században más területeken is megfigyelhető szintetizáló és kodifikációs hajlam következményeképpen született meg.

¹⁷ *Missalia secundum morem et consuetudinem Vicensis diocesis*. Per Alemannos, Barcelona 1496. = Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ: *Missale Vicense 1496*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2001. (Biblioteca Litúrgica Catalana 3).

Palma de Mallorca, Lluç

A palmai székesegyház ordináriusának két, egymást kiegészítő kötete maradt fenn, a temporále és a szanktorále. Ezek azonban nem egykorúak. A temporále legalább száz évvel korábbi (XIV. század),¹⁸ vagyis az ismert temporále ikerkötete elveszett. Ez lehetett a fennmaradt szanktorále (XIV–XV. század)¹⁹ egyik elődje. Hasonlóképpen hiányzik a fennmaradt szanktorále temporális kiegészítése, amely az ismert, korábbi temporále egyik utódja kellett, hogy legyen. A korábbi, temporális kötet, miután végighaladt az egyházi éven, újrakezdi annak tárgyalását (152^r), de nem teljes formában. E fejezetek egy korábbi példányban nyilvánvalóan kiegészítések voltak, amelyeket együtt másoltak le a eredeti szöveggel. Az is föltehető, hogy a temporále valamelyik, azóta elveszett utódjában már logikus helyükre lettek beillesztve. Ezt a temporális függelékét azután egy hasonló jellegű szanktorále-kiegészítés követi (174^v). Mivel ez sem teljes, nem tekinthető a temporálét kiegészítő, tulajdonképpeni szanktorálénak, hanem inkább annak kiegészítése (magát a szanktorálét az ismert kódex, mint mondtam, nem tartalmazza). Hogy miért került mégis a temporális kötetbe, annak kizárólag technikai okai lehetnek. Ezt bizonyítja, hogy az említett betoldások már a maguk logikus helyén vannak besúrva a legalább száz évvel későbbi, fennmaradt szanktorális kötetben.

Szintén a palmai székesegyház ordináriusaira jellemző, hogy a szöveg végén nemcsak kiegészítéseket, hanem az ordináriusok tematikájától idegen fejezeteket is közölnek. A temporále végén egy püspöki ceremóniále fejezetei (zsinsattartás, püspök fogadása, látogatásai: 201^v) szerepelnek, a szanktoráléban pedig az apostolok kommunéjába illeszkedik egy részletes, a mise- és a zsolozsma szertartásrendjét az ünneprangsor egyes fokozatai szerint leíró, nagy terjedelmű betoldás (178^r).

E jelenségekkel kapcsolatban két dologra szeretném föl hívni a figyelmet. Az egyik, hogy ha valaki kritikai kiadást készítené a mallorcai szék ordináriusából, nyilván hajlamos lenne a két ismert, egymást látszólag kiegészítő forrást összetartozónak tekinteni. Holott nem két, hanem legalább négy forrásról van szó, amelyeknek viszonya közvetett. A szanktorále a temporáléhoz képest több mint száz évvel későbbi állapotot jelenít meg. Ez a rítusra vonatkozólag várhatóan nem jelent különösebb változást, de filológiailag, a könyv tartalma és felépítése szempontjából igen.

¹⁸ *Consueta de tempore Sedis Maioricensis 1360–1363*. Palma de Mallorca, Arxiu Capitular de Mallorca Ms. 3412 (olim A. LXXVI, T. II, núm. 2.) (az archívum katalógusában leírta Miralles Sbert, 613–615., a forrás helyben olvasható Llorenç Pérez Martínez írógépes, részben kézirásos átírásában is).

¹⁹ *Consueta de sanctis Sedis Maioricensis saeculi XV–XVI (?)*. Palma de Mallorca, Arxiu Capitular de Mallorca Ms. 3411 (olim A. LXXVI, T. II, núm. 1.).

Nem térhetek ki rá, de a temporálével egykorú szanktorále rekonstrukcióját segíti, hogy a lluci parókián töredékesen fennmaradt egy, a palmai szanktoraléból készült, XIV. századi, illetve egy további, 1513-as adaptáció.²⁰

A másik megfigyelés, hogy mindkét ordináriusban azonosítható egy, a XVI. századra jellemző, tartalmi elmozdulás. Ekkor ugyanis már megindul a klaszszikus ordináriuskönyvek átalakulása a kora újkor két jellegzetes könyvtípusává. Ezek a szertartások drámai oldalát tematikus bontásban tárgyaló ceremoniále, illetve az ekkortájt kizárólag naptári kérdésekkel foglalkozó direktórium. Mivel a temporális kötet végén még 1593-ból származó dubium is olvasható, bizonyos, hogy a könyv toldalékolása folytatódott a XV–XVI. században. Elhelyezkedésük alapján ide köthetők a püspöki ceremóniákról szóló fejezetek. Ugyanígy a szanktorále apostol-kommúnéjába illesztett mise- és zsolozsmarendek is, amelyek már nem az ordináriusokra jellemzők, hanem a ceremoniálék tartalmi világát előlegezik meg.

Barcelona, Girona

Kevésbé informatívak és további részletezésük túl is lépne egy témafölvetés keretein, ezért csak érintőlegesen térek ki barcelonai és gironai gyűjtésekre.

A barcelonai káptalani archívum ordináriusát²¹ a katalógus 1352-esnek mondja. De, mint a bevezetésben utaltam rá, a kódex valójában legalább négy vagy öt különböző ordináriusból tartalmaz töredékeket. A töredékek tartalmában számos az átfedés, így biztosan több különböző példányról, és nem egyazon könyv több szkriptor által írt szakaszairól van szó. A töredékek tartalma, kivitelezése és tematikája ugyanakkor megegyezik. Ezért nem következtethetünk belőlük a barcelonai szék ordináriusának történeti változásaira, viszont érzékeltetik, hogy ugyanannak a szövegnek hány példánya élhetett egymás mellett vagy egymáshoz közel egy viszonylag szűk időintervallumban.

Girona különlegessége, hogy a katedrális 1360-ra datált, teljes ordináriusa²² mellett fennmaradt a Sant Feliu-társaskáptalan, önmegjelölése szerint világi apátság (*abbatia saecularis*) két ordináriusa, az egyik 1314–1330-ból,²³ a másik 1435 utánról.²⁴ Mindkettő a katedrális példányának szövegét adaptálja, de a korábbi csakis a katedrális valamely elveszett, régebbi ordináriusából készül-

²⁰ *Consueta cappellae paroechialis sanctae Mariae de Luco (Luci Maioricensium) saeculi XIV.* Lluc, Arxiu del Col·legi de Lluc VR 7 és Admn 24 (töredék) és *Regulae ex Consueta Maioricensis ecclesiae extractae ad usum cappellae paroechialis sanctae Mariae de Luco (Luci Maioricensium) 1513.* Lluc, Arxiu del Col·legi de Lluc VR 8.

²¹ *Consueta de Barcelona 1352.* Barcelona, Arxiu de la Catedral Ms. 77[a]–b.

²² *Consueta antiquissima ecclesiae Gerundensis 1360.* Girona, Arxiu Capitular Ms. 9. (a keltezés a borítón szerepel, eredete előttem ismeretlen; a szöveget jelenleg kiadásra készíti elő Gabriel Roura).

²³ *Consueta abbatae collegiatae sancti Felicis Gerundensis 1314–1330.* Girona, Biblioteca de Seminari — Arxiu Diocesà Ms. 2.

²⁴ *Consueta abbatae collegiatae sancti Felicis Gerundensis saeculi post 1435.* Girona, Biblioteca de Seminari — Arxiu Diocesà Ms. 151.

hetett. Valószínű, hogy a Sant Feliu későbbi ordináriusa sem a katedrális főnnmaradt példányát tekintette mintának. Túl azon, hogy 75 év alatt a rangosabb egyházakban, mint Barcelonában is, bizonyára újramásolták az ordináriust, közvetlen okunk is van ezt föltételezni. A Sant Feliu XV. századi kódexe tudniillik szerényebb kialakítású, mint a katedrális XIV. századi kézírata, de tartalma bővebb amazénál. Érthető, hogy a kisebb jelentőségű templom könyve esztétikailag kevésbé kidolgozott, de nem érthető, hogy az adaptáció hogyan tartalmazhat jelentős többletet a mintapéldányhoz képest. Csakis úgy, hogy a mintapéldány nem a katedrális főnnmaradt kódexe, hanem annak hasonlóan előkelő, de bővebb tartalmú, elveszett utódja volt.

E néhány példa talán kellőképpen szemléltette, hogy milyen előnyökkel jár, ha a kiadó nem egy-egy kódexet, hanem rokon kódexek kisebb vagy nagyobb csoportját dolgozza föl valamely egyház középkori liturgiájának kutatásakor. A szövegkiadásokban előttünk álló, egy-egy rítusnak egy-egy forrást megfelelő, statikus képpel szemben ez nemcsak az egyes hagyományokat helyezi más megvilágításba, hanem lehetővé teszi, hogy fölvázoljuk az ordináriusok történetét a XII-től a XVI. századig. Többek között katalóniai és mallorcai kutatásomra alapozva ezt foglaltam össze az Esztergomi ordinárius kiadásához írt bevezető első fejezetében.²⁵

²⁵ FÖLDVÁRY Miklós István: *Ordinarius Strigoniensis. Impressum pluries Nurebergae, Venetiis et Lugduni annis Domini 1493–1520* (RMK III Suppl. I 5031, RMK III 35, 134, 165, 166, 238). Argumentum Kiadó, Budapest 2009. IX–XIII.

	TARRAGONA	SEU D'URGELL	VIC	PALMA DE
Archaikus típus (XII–XIII. század)	Föltételezett forrás (XII. század)	Vic ABE Ms. 131 (késő XII. század)	Vic ABE Ms. 134 (kora XIII. század)	
Klasszikus típus (XIV–XV. század)	Barcelona AC Ms. 138 (kora XIV. század)		NEM ROKON Vic ABE Col. 31/18 (1447)	Palma AC Ms. 3412 (1360– 1363)
	Barcelona BC Ms. 276 (1340 után)		Vic ABE Col. 31/19 (1447 után)	
Kora újkori típus (XVI. század)				Föltételezett forrás (XV–XVI. század)

MALLORCA	LLUC	BARCELONA	GIRONA	SANT FELIU
Föltételezett forrás (XIV. század közepe	Lluc AC VR 7 és Admn 24 (XIV. század)	Barcelona AC Ms. 77 (1352) = több kézirat	Föltételezett forrás (kora XIV. század) Girona AC Ms. 9 (1360) Föltételezett forrás (XIV–XV. század)	Girona AD Ms. 2 (1314–1330) Girona AD Ms. 151 (1435 után)
Palma AC Ms. 3411 (XV–XVI. század)	Lluc AC VR 8 (1513)			

150. 8
Quod si quidam in usu uel actum p[er] totum an[nu]m et uel
 in obsequio caritative ecclesia. p[er] uero huius libelli no
 lumine. p[er] totum singula capitula auxilium diuina cle
 mentia. p[er] uel melius potest comprehendere. Vigilia natalis d[omi]ni si
 uenit i[n] festo i[n]uocantur. ieiunia n[on] i[n] ip[s]a ebdomada s[ed] i[n] p[re]
 cedenti celebranda s[un]t. Si aut[em] die d[omi]ni c[on]uenit. uisitationi ad
 matutinas de uigilia dicant. p[er] salu[m] uero more solito i[n] nocturnis
 dicant. c[um] antiphona p[ro] fidei meritis. V[er]geti i[n] p[ri]mo i[n] p[ri]mo uer
 tute s[un]t de aduentu. i[n] sex lectione de ystoria ysaie p[ro]ph[et]ie leguntur
 c[um] sex p[ri]mo responsis de responsoria ip[s]a d[omi]ni. scilicet cantu
 ruba. p[er]de ar[te] sex lectiones i[n] fine ip[s]a libri ysaie leguntur
 ip[s]i p[ri]mo uero nocturno. v. de uigilia. s. hodie sciens. v. post
 p[er] uigilia. p[er] uigilia i[n] meritis c[um] benedictionibus b[eat]e marie. Tunc
 p[er] uigilia lectiones de euangelio ex homelia uigilie s[un]t. i[n] t[er]cia
 b[eat]a uigilie. s. p[er] uigilia. v. uigilia. p[er] uigilia. ylla uero que
 p[er] uigilia d[omi]ni ip[s]a d[omi]ni d[omi]ni d[omi]ni q[uod] illa d[omi]ni d[omi]ni d[omi]ni
 aliqua die i[n] p[re]cedenti ebdomada dici poterunt. Et i[n] c[er]ta o[mn]ia
 p[er] totum die d[omi]ni ip[s]a erunt. Ad missa o[mn]ia dicant s[un]t i[n] feria
 i[n] ueneris s[un]t. s[ed] p[er] ip[s]a c[on]uenit. x. p[er] eplaz alla. ordo in
 i[n] uigilia natalis d[omi]ni n[on] i[n] nocturno s[ed] i[n] uigilia natalis d[omi]ni.
 diurno officio p[er] totum die ad oratione n[on] p[er] uigilia. n[on] i[n] uigilia c[on]uenit
 gradu. q[uod] i[n] d[omi]ni n[on] oratione uigilia. oratione b[eat]e m[ari]e n[on] d[omi]ni. n[on]
 aliquid s[ed] s[un]t c[on]memoratio. p[ri]mo c[on]uenit gradu more soli
 to. debet i[n] ip[s]a matutina i[n] q[uod] duo clerici uigilantiu[m] cantu[m] s[un]t
 i[n] festiuitatibus. ix. lectionu[m]. hodie sciens. p[ri]mo uigilia sup[er]uigilia. d[omi]ni
 p[er] nocturnu[m] c[um] antiphona d[omi]ni. v. hodie sciens q[uod] ueneris d[omi]ni.
 lectiones d[omi]ni h[ab]et uigilia dicant. C[um] c[on]uenit desponsa. c[um] b[eat]a m[ari]a b[eat]e m[ari]e. p[er]
 gradu uero n[on] d[omi]ni. i[n] p[er] uigilia b[eat]e m[ari]e uigilia celebrat h[ab]et ueneris
 uigilia. p[er] uigilia alia. v. uigilia x. ad uigilia clerici c[um] capis c[on]uenit.
 i[n] ab eplaz c[on]uenit c[on]uenit uigilia. p[er] uigilia laudes i[n] c[on]uenit debet o[mn]ia
 signa pulchra. c[on]uenit an[te] altare accedi. duo c[on]uenit c[on]uenit i[n] coro a
 p[er] uigilia i[n] m[ari]e festis soler fieri. i[n] classico f[est]o ebdomadarius
 s[un]t i[n] coro capa s[un]t alba i[n] d[omi]ni. i[n] m[ari]e c[on]uenit c[um] capis p[er]
 eis qui coru[m] regat. i[n] uigilia laudes i[n] p[er] uigilia ebdomadarius d[omi]ni
 c[on]uenit. v. C[on]uenit die celebrat i[n] d[omi]ni. ad uigilia ad iuror[um] i[n] c[on]uenit.